

УДК 371.134:78

Олена Балдинюк

МАЙБУТНІЙ СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ: КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ

У статті розглядаються методологічні засади підготовки майбутнього соціального педагога до педагогічної взаємодії з учнями та визначальна роль функцій культури у цьому процесі. Також автором розкрито соціокультурні критерії сформованості педагога як суб'єкта професійного спілкування. Наголошується, що культура спілкування вихователя виступає «інструментом» такого прилучення дитини до культури, з допомогою котрого він вводить вихованців у світ культури.

Ключові слова: педагогічне спілкування, функції культури, соціокультурні критерії.

Реформування освітянської галузі, що відбувається сьогодні в Україні, висуває перед вищими педагогічними закладами комплекс нових завдань. Змінюється сама педагогічна парадигма – тепер в її основу кладеться гуманістична концепція соціалізації, змістом якої є прилучення індивіда до цінностей культури, збагачення духовного світу особистості, розвиток її здібності до творчої самореалізації.

Різні аспекти підготовки майбутніх педагогів до професійно-педагогічної діяльності розглядаються в наукових дослідженнях, а саме: концептуальні основи формування особистості вчителя (В. Андрущенко, С. Архангельський, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Мудрик, В. Сластьонін та ін.); методи навчання спілкування студентів педагогічних ВНЗ, формування комунікативних умінь у майбутніх учителів (Н. Волкова, О. Гаврилюк, В. Кан-Калік, І. Комарова, Є. Проворова, Л. Савенкова, І. Сипченко, Т. Яценко та ін.).

Мета статті – розкрити методологічні засади підготовки майбутнього соціального педагога до педагогічної взаємодії з учнями та визначити роль функцій культури у цьому процесі.

Розглядаючи проблему освіти в контексті культури, І. А. Зязюн вагомо акцентує ту думку, що «освіта і виховання – важливі прогностичні складники культури, а сама культура – їхня основна передумова» [1, с. 5]. У цій генетичній взаємозалежності, взаємообумовленості культури, освіти і виховання особлива роль належить спілкуванню. Якщо людська культура складає зміст так званої «соціальної програми», то спілкування виступає тим внутрішнім механізмом, завдяки якому здійснюється процес

соціального наслідування. Тобто існування, розвиток, передача культурного досвіду від покоління до покоління немислимі поза спілкуванням людей, – культура принципово інтерсуб'єктивна. Більше того, оскільки для людини бути означає насамперед спілкуватись (М. М. Бахтін), то правомірно ставити питання про індивідуальну комунікативну культуру як визначальну передумову і важливий складник загального культурного розвитку особистості.

Особливої ваги означена проблема набуває у сфері педагогічного спілкування, де цілеспрямовано здійснюється передача і засвоєння соціального досвіду, твориться нова реальність – духовний світ вихованця, його особистість. Це дає підстави стверджувати, що культурологічний погляд на систему підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійного спілкування, питання культурних вимірів комунікативного потенціалу педагога – актуальна проблема педагогічної науки і вузівської практики. У пропонованій статті ми торкнемося лише одного з аспектів цієї проблеми, а саме спробуємо обґрунтувати узагальнені соціокультурні критерії сформованості майбутнього соціального педагога як суб'єкта професійного спілкування, що може прислужитися удосконаленню системи підготовки вчителів у закладах вищої освіти.

Загальноприйнята аксіома системного підходу, що ціле не зводиться до його частин, змушує нас розглянути такі культурні параметри суб'єкта спілкування, які характеризували б його як цілісність, тобто представляли інтегральні соціокультурні якості особистості соціального педагога в ситуації спілкування. Особливість нашого підходу до розгляду даного питання полягає в припущенні, що зрозуміти і розкрити інтегральні культурні характеристики педагога як суб'єкта спілкування можна лише через аналіз загальносистемних функцій культури як соціального феномена.

Ми не ставимо перед собою завдання детально проаналізувати літературу з проблеми загальних (універсальних) функцій культури, відмітимо тільки суттєві моменти. Так, дослідниками відмічається поліфункціональність культури [2; 3; 4], однак конкретний опис функцій часто є довільним, де в одному ряду перераховуються функції різного рівня значимості. У своєму викладі ми будемо намагатися виявити взаємозв'язки (системність) функцій, згрупувавши їх з цією метою в пари на основі взаємодоповнення. Ідея полягає в тому, що в силу суперечливості і системності культури будь-яка її загальна функція має свою діалектичну протилежність, і тільки єдність цих протилежних функцій дозволяє реалізувати кожну з них як таку.

Загальновідомо, що опозиція «уподібнення – відособлення» являє собою фундаментальний механізм «входження» індивіда у світ культури. За своєю глибинною суттю уподібнення є спосіб соціалізації, а відособлення – індивідуалізації особистості. Саме соціалізація та

індивідуалізація і виступають тією діалектичною парою універсальних функцій культури, які у своєму взаємозв'язку конституують особистість педагога як носія культури спілкування, перетворюють його у справжнього суб'єкта комунікативної діяльності.

Соціалізація та індивідуалізація, що розуміються як єдність протилежних тенденцій-функцій культури, задають динаміку становлення педагога як суб'єкта спілкування, визначають зміст і спосіб присвоєння ним культури. Причому присвоєння, що здійснюється як інтеріоризація культурних форм, цінностей, способів спілкування, як «культивування» людського в людині, в її відношеннях до інших і самої себе, проходить завжди в неповторній індивідуальній формі і, таким чином, соціокультурне суб'єктивується, «вращується» у внутрішній світ особистості. Звідси стає зрозуміло, що всі індивідуальні особливості педагога як суб'єкта спілкування, вся динаміка тенденцій і потенцій особистості, її специфічних комунікативних проявів виступають не як випадкові, а як суттєві, закономірні характеристики, бо соціалізація й індивідуалізація співвідносяться як сутність і явище (Л. Н. Коган).

Якими є ті критерії, що дають підставу робити висновок про міру втілення вказаних універсальних функцій в інтегральних культурних характеристиках суб'єкта педагогічного спілкування?

З одного боку, це міра особистісного присвоєння загальних форм культури спілкування, її цінностей і способів (засобів, механізмів). Це, далі, багатство соціальних зв'язків особистості, її відношень, що визначаються потребою в іншій людині як самоцінності, інакше кажучи, наскільки ця потреба стала сутнісною характеристикою соціального педагога як суб'єкта спілкування. Це, нарешті, те, що можна назвати здатністю до партнерства, співробітництва. Виділені критерії фіксують лише ті моменти становлення особистості педагога як носія культури спілкування, котрі задаються функцією соціалізації.

З іншого боку (функція індивідуалізації), слід виділити такий критерій, як здатність і потреба особистості до активного самовизначення. Поза цим критерієм неможливо зрозуміти, пояснити механізм творення особистістю самої себе як суб'єкта педагогічного спілкування, особистості неповторної, самостійної, здатної до творчої самореалізації.

Оскільки ми постійно підкреслювали, що «соціалізація – індивідуалізація» складають діалектичну пару, то і узагальнений критерій реалізації (втілення) цих функцій культури на рівні суб'єкта педагогічного спілкування повинен відображати їх взаємозв'язок. Думається, що таким критерієм є те, наскільки індивідуальні комунікативні характеристики педагога виражають духовно-практичну сутність культури, адекватні її вищим цінностям і, разом з тим, наскільки його соціальні якості набули особливої, індивідуалізованої форми, виявляють неповторність, автономність, цілісність особистості педагога в процесі професійного

спілкування.

Перша пара загальних функцій культури, про котрі щойно йшла мова, виділена нами за механізмом «входження» індивіда в культуру, за способом його становлення як суб'єкта спілкування. Тепер виділимо нову пару функцій, виходячи з того, як, яким чином культура через свої універсальні функції задає суб'єкту саму технологію спілкування, як вона «присутня» в комунікативному процесі, визначає діяльність спілкування. Ми вважаємо, що такими є нормативна і креативна функції культури в їхньому діалектичному зв'язку.

Суб'єкт-суб'єктна природа спілкування передбачає в якості однієї з основних функцій культури функцію регуляції спілкування, а якщо говорити більш широко – нормативну функцію. Суб'єкт спілкування розуміє іншого, може стати на його позицію, робить зрозумілими для іншого свої думки і почуття тому, що з самого початку його спілкування організоване і регульоване універсальними соціокультурними нормами. Вони (норми) являють собою складні функціональні утворення. В самій нормативній функції можна виділити ряд підфункцій: інформаційно-гносеологічну, прагматичну, оцінну, проєктивну, регулятивну та інші [5], котрі в своїй сукупності забезпечують педагогові як суб'єкту спілкування моделювання ситуації, міжособистісних стосунків, комунікативного процесу в цілому. Отже, можна говорити про соціокультурні норми як про «нормомоделі» (В. Д. Плахов) людського спілкування. Причому ця інформаційно-модельна сутність проявляється у всій різноманітності соціокультурних норм педагогічного спілкування – в нормах-цінностях, нормах-ідеалах, приписах етикету, еталонах стосунків між вихователем і вихованцем, стандартах комунікативної поведінки (норми мовлення і нормативність невербальних знаків) тощо. Весь цей комплекс умовно об'єднується у два класи: норми-принципи і норми-алгоритми.

Виняткова важливість нормативної функції культури, її «тотальність» сприяють тому, що вона іноді заступає собою для деяких дослідників поліфункціональність культури, і тоді культура спілкування зводиться лише до засвоєння і дотримання особистістю соціокультурних норм. В такому розумінні яскраво проявляється те викривлення, яке значною мірою характеризує освітянську практику – ухил на формування стандартизованої, звично-нормативної свідомості і поведінки, мало придатної в складних ситуаціях, де необхідна самостійність рішень, вихід за рамки готових рецептів, тобто потрібний прояв творчих потенцій, творчої активності особистості. Таким чином, гостро постає питання про діалектику норми і творчості у формуванні і реалізації комунікативного потенціалу соціального педагога.

Соціокультурні норми як такі ніколи не охоплюють всю повноту реального спілкування. Адже норма, як було показано, є тільки моделлю дійсності, тобто схоплює, фіксує лише «типове в типових обставинах». В

силу цієї принципової неповноти в самих соціокультурних нормах закладена можливість і необхідність творчості. Звідси стає зрозумілим наше твердження про «парність» нормативної і креативної функцій культури. Образно кажучи, норма і творчість – два крила культури спілкування.

В реальному педагогічному спілкуванні завжди залишається момент несподіванки, неоднозначності ситуації, перехресного впливу особистісних факторів, що об'єктивно несе в собі необхідність творчості, імпровізації, ініціативи, актуалізації всього культурного потенціалу вихователя, – тільки за цих умов педагог може проявити себе дійсно як суб'єкт професійного спілкування. Для учителя спілкування – це ситуація постійного вибору (позиції, дій), і він повинен вибирати не лише в заданих нормах і рамках, але й проявляти здатність творчого підходу до педагогічної дійсності, творити міжособистісні цінності та стосунки. У творчому діалогічному спілкуванні фокусується все багатство культурних сутнісних властивостей педагога, тут він керується не просто цілями професійної діяльності, взятими вузькоутилітарно, а вищими духовними потребами, що перетворюють педагогічне спілкування в культуротворчий акт, у співторення вихованця та істинну самореалізацію вихователя.

Звичайно, необхідно мати на увазі, що коли ми класифікуємо педагогічне спілкування як «нормативне» чи «творче», то тим самим відмічаємо лише домінуючу тенденцію в способі його реалізації. За своєю сутністю спілкування ніколи не може бути ні нормативним, ні творчим у чистому вигляді. Тому краще говорити про гармонію, про оптимальність цих двох універсальних тенденцій-функцій культури. Творчість поза нормах культури, без опори на її фундамент – хаос, спілкування поза творчістю – абсурд. При цьому уточнимо, що в даному випадку мова йде про творчість як характеристику культури спілкування конкретної особистості педагога, тут творчість розглядається на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Діалектична єдність нормативної і креативної функцій – вихідний пункт у пошуку узагальнюючого критерію сформованості культури спілкування соціального педагога, виділеного за «діяльнісно-технологічною» ознакою. Ми вважаємо, що такий критерій – це те, наскільки норми культури спілкування перетворились у внутрішні імперативи особистості, глибоко прийняті вихователем як основа творчого ставлення до соціальної дійсності, педагогічної взаємодії, і, в свою чергу, наскільки в творчих проявах педагога реалізуються вищі цінності культури.

Нарешті, ще за однією ознакою – «кінцева спрямованість: мета – засіб» – виділимо наступну пару універсальних функцій культури: самоцільова й інструментальна.

Самоцільова функція презентує цінність культури спілкування для самого вихователя як фактора його всебічного, гармонійного розвитку, як спосіб становлення й самореалізації в якості педагога-професіонала й особистості. Будучи суттєвою передумовою та способом самореалізації педагога, культура спілкування одночасно виступає мірою власне людського, культурно-гуманістичного виміру цієї самореалізації. При цьому самореалізація розуміється як втілення в педагогічному спілкуванні ціннісних імперативів вихователя, самопрояв його духовних потенцій.

Спілкування – це універсальна форма зв'язку поколінь, передачі культурної спадщини, обміну досвідом. І якщо розуміти виховання як прилучення дитини до культури, до колективного людського досвіду, то культура спілкування вихователя виступає «інструментом» такого прилучення, з допомогою котрого він вводить вихованців у світ культури. Інструментальна функція характеризує культуру спілкування вихователя як засіб вирішення ним педагогічних завдань, оптимізації навчально-виховного процесу. Саме інструментальна функція культури дає змогу педагогові реалізувати його місію – продовжити зв'язок поколінь і, разом з тим, виконати своє професійне призначення.

Взаємозв'язок самоцільової та інструментальної функцій визначає динаміку становлення і реалізації культурного потенціалу педагога в сфері спілкування: розвиток культури як мети стимулює її розвиток як засобу, і навпаки. Звідси ще один узагальнений критерій, за яким можна оцінювати інтегральні культурні характеристики педагога як суб'єкта спілкування. Таким критерієм є те, наскільки культурний потенціал педагога, його творча самореалізація у спілкуванні слугують вихованню учня, співпадають із цілями професійної діяльності, і, разом з тим, наскільки вибір вихователем способів і засобів комунікації зорієнтований на забезпечення глибинного культурно-духовного смислу педагогічного спілкування – творення людського в людині.

Завершуючи розгляд соціокультурних критеріїв сформованості педагога як суб'єкта професійного спілкування, ще раз підкреслимо ту думку, що в педагогічному спілкуванні духовно-практична сутність культури особистості вчителя проявляється безпосередньо-емпірично, випукло і зримо. Звідси – фундаментальне значення культури спілкування педагога для здійснення ним людинотворчої, виховної діяльності. І лише те педагогічне спілкування справді культурне, котре наповнене реальним, дієвим гуманізмом, виступає сферою особистісного самоствердження, де кожен з учасників спілкування – самоцінний і виходить із самоцінності іншого, де відбувається «культивування», творення вихованця і себе самого, а точніше – взаємотворення людського в людині за мірами Добра, Істини й Краси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зязюн І. Культура в контексті політики та освіти / І. Зязюн // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 2. – С.2–8.
2. Золотухина-Аболина Е. В. О функциях культуры: Методологический аспект / Е. В. Золотухина-Аболина // Науч. докл. высш. шк. – Философ. науки. – 1984. – № 2. – С. 43–48.
3. Коган Л. Н. Культура в условиях НТР / Л. Н. Коган, О. В. Ханова. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1987. – 152 с.
4. Пендюрина Л. П. Функции культуры как философская проблема : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филос. наук / Л. П. Пендюрина. – Ростов-н-Д, 1982. – 24 с.
5. Плахов В. Д. Социальные нормы: философские основания общей теории / В. Д. Плахов. – М. : Мысль, 1985. – 254 с.